

Lietuvos meno kūrėjų asociacija

Alberto Zalatoriaus novatoriškumas lietuvių literatūrologijoje

2013-01-03

ŽURNALAS: METAI

TEMA: Literatūros mokslas ir kritika

AUTORIUS: Aušra Jurgutienė

DATA: 2013-01

Alberto Zalatoriaus novatoriškumas lietuvių literatūrologijoje

Aušra Jurgutienė

Bet kad tie kūriniai taptų iš tiesų kūriniais, turi „realizuotis“, juos privalo žmonės suvokti, įsisavinti, žodžiu, jie turi „subjektyvizuotis“¹.

Mūsų tikslas yra išsiaiškinti, ką Albertui Zalatoriui reiškė šis programiškai išsakytas kūrinio „subjektyvizavimasis“, turintis fenomenologinius atitikmenis „konkretizavimasis“ ar „realizavimasis“, kokie buvo jo kritikos metodologiniai pagrindai ir kokį perversmą jis atliko lietuvių literatūros moksle ir kritikoje.

Aktyviausiu A. Zalatoriaus kritikos laiku nurodant 1966–1987 m. sovietmečio periodą², šiam laikotarpiui turėtume priskirti ir abi jo monografijas apie lietuvių novelę („Lietuvių apsakymo poetika“, 1971; „XX amžiaus lietuvių novelė“, 1980), ir kritikos rinktinę „Prozos gyvybė ir negalia“ (1988). Paskutinė A. Zalatoriaus knyga „Literatūra ir laisvė“ (1998), išleista nepriklausomybės metu, rodo autorių aktyviai įsitraukusį į Sąjūdžio veiklą, strateguojantį naują žmogaus ir nacionalinės kultūros būvį, bet sykiu išlaikiusį savo ankstesnes vertybines ir metodologines gaires, nesiverčiantį per galvą, kaip tai darė ne vienas jo kolega, prisiderindamas prie naujos politinės konjunktūros.

Iš naujausių tyrinėjimų retrospektyviai atsiveria tarsi du nuo ideologinių marksizmo ir socialistinio realizmo dogmų tolstantys modernieji lietuvių literatūros kritikos keliai – „objektyvistinės metodologijos“, inspiruotos (neo)pozityvizmo, Naujosios kritikos, semiotinių Jurijaus Lotmano, Algirdo Juliaus Greimo ir rusų formalistų darbų, ir „subjektyvistinės metodologijos“, paveiktos antipozityvizmo, vokiečių, lenkų ir rusų

fenomenologinių, „interpretacijos meno“, recepcijos darbų (Romano Ingardeno, Emilio Staigerio, Michailo Bachtino).

Nors A. Zalatorius jo komentuotojų jau yra tarsi įstatytas į antrąjį, subjektyvistinės metodologijos, kelią³, vis dar kyla klausimų dėl tikslesnio jo metodologinio apibrėžtumo: ar jis derino nurodytų dviejų tolstančių nuo marksizmo kelių principus (formalizmo objektyvumą su „interpretacijos meno“ subjektyvumu, kaip teigiama Tomo Venclovos, Algio Kalėdos, Elenos Baliutytės komenta-ruose), ar labiau laikėsi vienos antrosios krypties (Rimvydo Šilbajorio, Alinos Staknienės, Dainiaus Vaitiekūno komentarai). O gal ne šios teorijos, bet „persmelkiantis asmeniškumas“ yra svarbiausias jo tekstų pagrindas, kaip teigiama Viktorijos Daujotytės, Jūratės Sprindytės ir Loretos Jakonytės darbuose, pavadinant jį ir „intuityvistiniu kritiku“⁴?

L. Jakonytė, pateikusi sovietmečio ir naujausių A. Zalatoriaus kritikos metodologijos vertinimų aprašą ir ištyrusi jo darbuose skaitytojo koncepto funkcionavimą, padarė ganėtinai skeptišką išvadą: „Tikslesnė Zalatoriaus literatūrologinių pažiūrų bei darbo įrankių genėzė dar laukia išsamesnės analizės“⁵. Savo išvadą autorė argumentavo tuo, kad, viena vertus, pats A. Zalatorius sumini gana daug skirtingų savo teorinių atramų (struktūralizmo, Naujosios kritikos, „interpretacijos meno“, komunikacijos ir informacijos atstovus, kuriuos vis dar yra sunku įtikinamiau apibendrinti), kita vertus, jis tarsi per mažai apie šias teorijas kalba ir daug ką nutylėjo. Be to, anot L. Jakonytės, kai kurie A. Zalatoriaus metodologijos komentuočiai savo išvadoms pagrįsti stokoja konkretesnių ir įvairesnių argumentų. Regis, kad mes vis dar nerandame išeities iš jo metodologinio pliuralizmo ir eklektizmo situacijos, kurią jis pats mums yra gana įtaigiai primetęs: „Tačiau nei vieno mokytojo, nei vieno literatūros nagrinėjimo metodo neturiu ir nelabai tikiu, kad tokiu metodu visur galima operuoti. Iš viso nelabai tikiu, kad toks metodas atsirastų, nors labai simpatizuoju mokslininkumui ir sistemingumui“⁶.

Susidarė ganėtinai paradoksali situacija: visi rašantys apie A. Zalatorių sutinka, kad jis sovietmečio lietuvių kritikoje „radikaliai modernizavo metodologiją“⁷, bet šio radikalizavimo apibrėžimas ir konceptualizavimas vis dar stringa, įgaudamas itin miglotų ir mįslingų teorinių komentarų pavidalą. Todėl ir iškyla užduotis dar kartą sugrįžti prie A. Zalatoriaus kritikos metodo problemos.

Ar turime pakankamai motyvų A. Zalatoriaus metodologiją matyti kaip vientisę, labiau „subjektyvistinę“ – artimesnę fenomenologinei, recepcinei, skaitytojo suvokimo kritikai, teksto analizę integravusią kaip neatskiriamą sudėtinį metodologijos elementą? Į paskutinį klausimą teigiamą atsakymą randame V. Daujotytės, J. Sprindytės, D. Vaitiekūno komentaruose, bet jie visi turi vieną bendrą trūkumą: per mažai įvertinamas modernus A. Zalatoriaus kritikos racionalumas ir analitiškumas.

D. Vaitiekūnas, teigdamas, kad A. Zalatoriaus interpretacijoje subjektyvieji kūrybiniai pradmenys nusveria analitinius objektyviusius, jį susiejo net su postruktūralistine „skaitymo malonumo“ tendencija, kuri, reikia pridurti, išties prasidėjo „interpretacinio meno“ problemų lauke. Ne veltui postruktūralistinės ir postmodernistinės literatūrologijos kontekste labiausiai išpopuliarėjo Hanso Georgo Gadamerio ir Michailo Bachtino siūlomos dialogiškumo ir intertekstualumo koncepcijos, teksto kaip „įvykio“ (jo traukos arba poveikio skaitytojui) refleksijos:

Skaitytojo vaidmens akcentai A. Zalatoriaus tekstuose labai primena vėlyvojo Roland'o Barthes'o, Umberto Eco ir kitų teoretikų laikyseną. Atrodo, kad kritikas su kiekviena knyga juo toliau, juo labiau kratėsi objektyvumo ir vis labiau vaikėsi skaitymo malonumo⁸.

Toks subjektyvumo ir objektyvumo „konfrontavimo“ ryškinimas A. Zalatoriaus kritikoje iš jo komentuotojų akiračio, man regis, išleido svarbesnį dalyką – fenomenologinį šių priešybių derinimo tikslą.

Nepaisant A. Zalatoriaus mokslinės karjeros pradžioje neišvengto didesnio teorinio eklektizmo ir neaiškumo, norisi daryti išvadą, kad į skaitytojo suvokimą orientuota teorija, kelianti hermeneutinę kūrinio suvokimo (jo atvirumo ir dinamiškumo) problemą ir teksto prasmės atsiradimo pagrindu skelbianti kūrinio teksto ir suvokėjo sąmonės susitikimą, buvo svarbiausias A. Zalatoriaus kritikos metodologinis principas: „Apskritai interpretacinio metodo uždavinys – ne paaiškinti, kodėl kūrinys yra toks, o atsakyti į klausimą, ką jis žmogui reiškia“⁹. Kai tik kritiką ima labiau dominti ne *gamybinė* kūrinio procedūra, o *vartojimo* funkcija, jis patenka į vadinamosios interpretacinės metodologijos lauką.

Suprasti literatūros pasaulį – A. Zalatoriui tai reiškė atskleisti mūsų pačių santykį su kūriniumi. Fenomenologiškai mąstant, literatūros srityje kritikai yra lygiaverčiai rašytojams dalyviai, nes vieniems tenka atsakomybė dėl literatūrinės produkcijos kokybės, o kitiems – dėl jos funkcionavimo, dėl poveikio visuomenei. A. Zalatoriaus interpretacijose akcentuotas skaitytojas (kurio kauke prisidengęs dažniausiai kalbėjo pats kritikas) kaip tik taip ir aiškinasi teksto prasmę: ji yra ne nuo skaitytojo atskirta savaiminė objektyvi vertybė, bet individualiai ir autentiškai kuriama prasmė (subjektyvuojama vertybė): „Juk kūrinio meninės vertybės pagaliau priklauso nuo to, kiek stipriai ir giliai kūrinys veikia žmonių jausmus ir protą“ (p. 237).

A. Zalatorius, į kritiką įvesdamas skaitytojo sampratą ir teksto interpretaciją modeliuodamas kaip pasakotojo susitikimo vietą su skaitytoju, išpopuliarino moderniosios intersubjektyvios (individualybę kolektyvinėje sąmonėje įkontekstinančios) kritikos formą:

Visuomeninis meno pobūdis nulemia ryšį tarp naujų dalykų kūrimo ir sukurtų atgaminimo. Apskritai galime tvirtinti, kad meno „sukūrimas“ dalyvauja ne tik pats kūrėjas, bet ir tie, kurie jį atgamina – klauso, žiūri, – žodžiu, suvokia (p. 237).

Toks literatūros visuomeniškumo supratimas jam leido prisiimti labai atsakingai filosofuojančio kritiko vaidmenį, keliančio sau, rašytojui ir mums egzistenciškai svarbiausius klausimus:

Tiesos ieškojimų įtampa, Zalatoriaus supratimu, lemia kritikos darbų elektrizuojančią galią, kuri plečia meninio mąstymo galimybes ir žadina literatūroje aukštesnių horizontų siekimą. Savo paties rašymą jis suvokia kaip moralinį aktą: čia ginama ir palaikoma tiesos religija; čia aktyvizuojamas kritiškas mąstymas, griauantis pasenusias vertybes ir teigiantis naujas¹⁰.

Jis laužė įsitvirtinusius „dogmatiškus“ literatūros vertinimus, kūrinio akademinio ir marksistinio suvokimo vienodumui priešino interpretacinės įvairovės gyvastį,

autentiškumą, kūrybiškumą. Ne veltui tai atpažino jam metodologiškai artimas R. Šilbajoris: „Paties Zalatoriaus pozicija kai kuo primena pastaraisiais metais Vakaruose besivystančią kritikos srovę, kuri orientuojasi į skaitytoją“¹¹.

Tačiau konstatuoti A. Zalatoriaus į skaitytoją orientuotos kritikos teorinį pagrindą, kurį jis pats vadino „interpretacijos meno“ teorija, yra ne viskas. Svarbiausia jį aptarti ir argumentuoti. Nes taip ir girdžiu D. Vaitiekūno pastabą, kad labai netikslu jo metodą vadinti interpretaciniu, kadangi jokio skaitymo, net atidžiausio ir analitiškiausio, negali būti be interpretacijos¹². Taigi pirmiausia turime išsiaiškinti sąvokos „interpretacija“ turinį.

A. Zalatorius, kaip ir daugelis XX a. teoretikų, literatūros kritiką pirmiausia dalijo į dvi dalis: genetinę, aiškinančią gamybos sferą – autoriaus biografijos ir asmenybės bei jo laiko dvasios poveikį kūrinio atsiradimui, ir „interpretacijos meno“, aiškinančią literatūros vartojimo sferą – kūrinio meninės struktūros ir jo poveikio skaitytojui klausimus.

Taigi A. Zalatorius buvo teisus, darydamas tokią genetinės (interpretacinės) kritikos takoskyrą ir nurodydamas „interpretacijos mokyklą“ metodologinę įvairovę (formalizmas, struktūralizmas, recepcija ir kt.¹³). Bet nebuvo pakankamai teoriškai tikslus pačiame „interpretacijos mokyklą“ lauke nepadarydamas aiškesnės takoskyros tarp neopozityvistinės tekstinės kritikos ir antipozityvistinės neohermeneutinės kritikos, ir taip teorinėse miglose iki pat šiandien klaidina kai kuriuos savo komentautojus.

Jis, kaip ir daugelis ankstyvųjų „interpretacijos meno“ metodologijos šalininkų, daugiau dėmesio skyrė pozityvistinės istoriografijos oponavimui ir atskiro kūrinio analizei, kuri buvo susijusi su Naujosios kritikos ir struktūralizmo metodologija¹⁴. Tik vėliau ėmė atviriau polemizuoti su Naujojoje kritikoje ir struktūralizme įtvirtintais literatūros tyrimo imanentiškumo ir metodologinio objektyvumo principais. Retrospektyviai žvelgiant, į skaitytoją orientuotos kritikos atsiskyrimas nuo formalistinės išryškėjo ne iš karto, kadangi abi vienijo tas pats dėmesys teksto kalbos ir formos analizei¹⁵.

Ieškodami A. Zalatoriaus kritikai metodologinio pagrindo, šiandien „interpretacijos mokyklą“ lauke turėtume aiškiau matyti takoskyrą tarp tekstinės formalistinės (semiotinės, struktūralistinės) ir tekstinės interpretacinės, arba neohermeneutinės, kritikos (fenomenologinės, recepcinės, teminės ar skaitytojo suvokimo). Kai tik yra revizuojamas kūrinio interpretavimo objektyvumas, pagrįstas autoriaus ir skaitytojo intencijų redukavimo nuostatomis, susiduriame su siaurąja prasme interpretacinės (į skaitytoją orientuotos) kritikos kryptimi¹⁶.

Taigi pagal tai, ar kritikas įveda skaitytojo funkciją į kūrinio prasmės modeliavimą, ar ją suskliaudžia, reikalaujamas dėmesio tik vieninteliam tikram šaltiniui – analizuojamam tekstui, galime jį priskirti arba neopozityvistiniam formalizmui, arba neohermeneutinei kritikai¹⁷. Štai kodėl prasminga A. Zalatoriaus kritikos metodologiją apibrėžti kaip artimą į skaitytoją orientuotai teorijai, nors jis dažnai rėmėsi ir rusų formalistais¹⁸.

Šiai metodologinei takoskyrai iliustruoti mes turime gerą konkretų pavyzdį. Tai dviejų kritikų – A. Zalatoriaus ir Kęstučio Nastopkos – metodologinis susikirtimas, VPU svarstant D. Vaitiekūno diplominį darbą apie erdvės struktūrą Gustavo Flaubert'o romane „Ponia Bovari“, kuriam vadovavo Nijolė Kašielionienė. Nors abu kritikai, keliantys atskiro kūrinio prasmės (arba semantikos) klausimą, jau buvo interpretacinės kritikos šalininkai, tačiau jų požiūris į kūrinio prasmės formulavimą kardinaliai skyrėsi. A. Zalatoriui, kitaip nei K. Nastopkai, D. Vaitiekūno atliktas matematiškai nusaustas ir grafinėmis schemomis iliustruotas semiotinis romano erdvės (kaip teksto imanentinės objektyvybės) tyrimas buvo nepriimtinas. A. Zalatorius studento darbe labiausiai pasigedo problemiškesnio ir individualiesnio skaitančiojo santykio su tekstu ir konceptualesnių išvadų, prasmės kūrimo ne tik iš to, kas tekste pasakyta, bet ir kas jame nepasakyta, jos hermeneutinio iššifravimo iš duotos kūrinio schemos¹⁹.

Tačiau skaitytojo funkcijos pabrėžimas į skaitytoją orientuotoje kritikoje nereiškia jokio tiesmuko jos „subjektyvizmo“, nes šis skaitytojas jau moka vertinti analizuojamo teksto „objektyvią vertybę“, aiškinasi bei analitiškai modeliuoja savo supratimo supratimą ir turi labai gerą klausą egzistenciniams klausimams, kuriuos jam iškelia savas laikas. Geriausias tokio pobūdžio neohermeneutikos pavyzdys būtų Konstanco universitete leisto žurnalo „Poetika ir hermeneutika“ pasirodymas, kurio jau pačiame pavadinime programiškai buvo formuojama struktūralizmo patirtį perėmusi, bet nuo jo atsiskyrusi literatūros estetinio suvokimo teorija.

Nenuostabu, kad tokios antipozityvistinio pobūdžio A. Zalatoriaus kritikos metodologinės naujovės, griaunančios „objektyviuosius“ sumarksistintos literatūros istorijos pagrindus, sunkiai skynėsi kelią ideologiškai kontroliuojamoje sovietmečio kultūroje ir daugelio jai lojalesnių kolegų buvo nuolat neigiamos ir atmetamos. Vienas iš tokių kritikų ir didžiausias A. Zalatoriaus oponentas taip rašė:

deja, ima formotis tokia interpretacija, kurioje literatūros reiškinys ar kūrinys praranda savo, kaip autentiško autonominio objekto, prasmę, reikšmę bei teisėtą vietą, o į pirmąjį planą išplaukia visu savo stotu arogantiška interpretatoriaus figūra su visais savo literatūrinio skonio (ar beskonybės) priedais, pretenzijomis ir kaprizais²⁰.

Šį „subjektyvistinės kritikos“ puolimą plačiau komentuodamas Aleksandras Krasnovas pabrėžė, kad tuo metu politizuotas „buržuazinės metodologijos“ atmetimas buvo įgavęs rafinuotesnę formą: „Čia filologiniam mokslui peršama tikslųjų mokslų metodologija, be kita ko, gerokai senstelėjusi“²¹. Reikia konstatuoti, kad į skaitytoją orientuota kritika ne tik sovietmečio Lietuvoje, bet ir visame Vakarų pasaulio kontekste steigėsi kaip demokratų pasipriešinimas autoritariniams mąstymo ir socialinės elgsenos įpročiams:

Konvencija, kad autoriai kuria prasmę, atsirado iš noro matyti, jog tiesa yra vienintelė, nedviprasmiška ir sudaro dalį autoritarinės bei hierarchiškos visuomenės ideologijos. Ši konvencija teisinga tik tiek, kiek teisingos yra visos konvencijos, t. y. kiek ji atspindi tos visuomenės narių susitarimą. Man susidaro įspūdis, kad tas susitarimas šiandien greitėjančiais tempais atšaukiamas. Žmonės suvokia, kad laisvė nėra nesuderinama su tvarka ir kad tvarka nebūtinai turi būti hierarchiška. Vieną kartą nusprendę, jog skaitytojai gali kurti prasmę ir turėti tai daryti, mes pradėsime pastebėti, kad taip visada ir vyksta – pagaliau tai ir yra skaitymas. Prasmė kuriama todėl, kad mes norime

ją kurti, o mes paprastai norime skirtingų dalykų. Vienbalsiškumas nėra nei galimas, nei pageidautinas, nes tikrovė niekada nėra vienareikšmė. Žinoma, autoriai kuria prasmę (kadangi mes ir toliau reikalaujame, kad jie tai darytų), tačiau dauguma vis stipriau jaučia reikalą pasakyti – žinoma, prasmę kuria ir skaitytojai²².

Neabejotinai toks išsakytas kritikos suvokimas buvo labai artimas pačiam A. Zalatoriui, kuris su Violeta Kelertiene išvertė ir parengė spaudai cituojamą Roberto Crosmano straipsnį.

A. Zalatorius lietuvių literatūros kritikoje, panašiu laiku ir panašiai kaip Hansas Robertas Jaussas vokiečių literatūros kritikoje, darė perversmą, įsivesdamas skaitytojo terminą, leidusį jam susieti formalistinius literatūros tyrimus su socioistoriniais ir padėjusį jam surasti subtilesnę dialoginę ir nuolat kintančią literatūros santykio su gyvenimu formulę. Lietuvių novelės istorija iš hegelinio marksistinio determinuoto ir faktus inventorizuojančio didžiojo pasakojimo išsuko į interpretaciniais ratais judantį, klausimus keliantį ir pabaigos neturintį probleminį pasakojimą. Tradicinėje literatūrologijoje keltą genetinį klausimą, kaip literatūra atsiranda iš rašytojo laiko, savo darbuose A. Zalatorius performavo į recepcinį klausimą, kaip literatūra funkcionuoja, kaip yra suprantama ir kaip veikia žmogų²³. Kadangi dėl suprantamų ideologinių (bet gal ir teorinių?) priešasčių literatūros socioistorinio tyrimo aspektas tuo metu negalėjo būti griežčiau atribotas nuo marksistinio, tam tikra teorinė painiava (marksizmo liekanos) jo kritikoje buvo iš anksto užprogramuota²⁴.

Tokie A. Zalatoriaus „subjektyvistinės metodologijos“ darbai, kurių pagrindai susisiekiama su egzistencine fenomenologija²⁵ ir neohermeneutine kritika, yra svarbūs dviem aspektais. Pirma, kad iš marksistinio monologinio diskurso, reprezentuojančio save kaip patį moksliausia, jis atskyrė kaip galimą ir įteisino interpretacinį santykį su kūryba, leidžiantį išlaisvinti ir suaktyvinti skaitytojo funkciją ir reakciją. Ir, antra, kad kūrinio suvokimo subjektyvumo kategoriškai nesupriešino su jo objektyvumu. Todėl jo literatūros interpretacijos modelis savo fenomenologiniu skirties tarp *subjektyvu* ir *objektyvu* naikinimu nutolsta nuo „impresinės kritikos“ baubo, klaidžiojusio tiek išėivijos, tiek ir sovietmečio literatūros kritikoje. Kaip ir daugelis „interpretacijos meno“ teoretikų, A. Zalatorius tikėjosi, kad per naujai aktualizuotą skaitytojo sampratą literatūros tyrėjai galės sėkmingiausiai suderinti kūrinio suvokimo jausminį estetinį (estežę), komunikacinį socioistorinį (katarsį) ir objektyvistinį (poetiką) pradmenis. Tokie jo metodologiniai ieškojimai tebėra reikšmingi ir šiandienos literatūrologijai.

1 Zalatorius A. Prozos interpretavimo problemos // Šiuolaikinės kritikos problemos. – Vilnius: Vaga, 1975. – P. 238. Toliau šio straipsnio citatų nuorodų puslapiai bus pateikiami tekste skliaustuose.

2 Daujotytė V. Lietuvių literatūros kritika. – Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2007. – P. 305.

3 Baliutytė E. Laiko įkaitė ir partnerė: lietuvių literatūros kritika 1945–2000. – Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003. – P. 215; Daujotytė V. Lietuvių literatūros kritika. – P. 306.

4 Venclova T. Albertas Zalatorius – kritikas jėgų viršūnėje // Kultūros barai. – 1993. – Nr. 6; Kalėda A. Alberto Zalatoriaus teorinės išvalgos: savitumo paieškos // Lituanistikos keleivis: Albertas Zalatorius: literatūrologas, kritikas, pedagogas, kultūrininkas. – Klaipėda: Eglės leidykla, 2007; Sprindytė J. Novelės poetika. Alberto Zalatoriaus semantika // Lituanistikos keleivis; Staknienė A. Albertas Zalatorius ir jo literatūros koncepcija // Metmenys. – 1983. – Nr. 46.

5 Jakonytė L. Skaitytojas Alberto Zalatoriaus literatūros tyrimuose // Colloquia. – 2008. – Nr. 20. – P. 61.

6 Zalatorius A. Prozos gyvybė ir negalia. – Vilnius: Vaga, 1988. – P. 329.

7 Kubilius V. XX amžiaus literatūra: lietuvių literatūros istorija. – Vilnius: Alma littera, 1995. – P. 701.

8 Vaitiekūnas D. Kas yra Alberto Zalatoriaus metodas? // Lituanistikos keleivis. – P. 93.

9 Zalatorius A. Su novele dviese // Prozos gyvybė ir negalia. – P. 112.

10 Kubilius V. XX amžiaus literatūra. – P. 703.

11 Šilbajoris R. Socialistinio realizmo labirintuose // Šilbajoris R. Žodžiai ir prasmė. – Chicago, 1982. – P. 168.

12 Vaitiekūnas D. Kas yra Alberto Zalatoriaus metodas? – P. 80.

13 A. Zalatorius cituoja Lenkijoje išėjusios prozos interpretacijų rinkinio „Nowela. Opowiadanie. Gawęda. Interpretacje małych form naracyjnych“ (Warszawa, 1974) įžangą, kurioje akcentuojamas metodologinis pliuralizmas: „Šiame tome pateiktos interpretacijos nėra atrinktos pagal kokį nors vieningą metodą ar kokią nors vieningą mokslinę programą, kurią norėtume propaguoti. Atstovaujame daug metodų ir tartum norime patvirtinti jų funkcionalumą ir jų naudingumą konkrečiai interpretavimo praktikai.“ – Zalatorius A. Prozos interpretavimo problemos. – P. 239.

14 „Niekas, kas labai detalai interpretavo vėlyvojo Lesingo arba jaunojo Goethes kūrinis, daugiau neskubės jiems taikyti „Audros ir Veržimosi“ ir „Apšvietos“ sąvokų. Vis dėlto istorijos mokslas priverstas tokias sąvokas vartoti, jeigu jis nori atsiskleisti ir jei nori įsisavinti didžiulę savo medžiagą. Jūs tuo tarpu turite jas ne šiaip sau perimti, jūs privalote jas retkarčiais apšvarinti ir atnaujinti. Kad toks atnaujinimas literatūros mokslo požiūriu būtų prasmingas, reikia, jog jis būtų paremtas ne istorijos filosofijos spekuliacijomis ar kitokiomis abejotinomis išmonėmis, o vien tik nauja iš pagrindų atlikta teksto analize. Tai ir daro interpretacija.“ – Staigeris E. Interpretacijos menas // Metai. – 1993. – Nr. 8-9. – P. 163.

15 Prancūzų į skaitytoją orientuotos teorijos pradininkas Michaelis Riffaterre ir daugelis teminės kritikos šalininkų, kol nebuvo labiau išryškėjęs jų pasipriešinimas struktūralizmui, dažnai buvo su juo tapatinami: „Šeštajame dešimtmetyje teminė kritika buvo visiškai sutapatinta su „naująja kritika“, kuri kėlė aštrią polemiką tarp modernumo šalininkų ir priešininkų.“ – Bergez D. Teminė kritika. Literatūros analizės kritinių metodų pagrindai. – Vilnius: Baltos lankos, 1998. – P. 95.

16 „kūrinys – tai, pirmiausia, dvasinis nuotykis, ženklas, pavidalas ir dingstis tokios patirties, kurios negalėtų išsemti joks pozityvus žinojimas. Iš čia – antiintelektualinė pozicija (dar viena sąsaja su Proustu), pasireiškianti erudicija grindžiamos kritikos arba diskurso, kurio epistemologinis pagrindas yra pernelyg varžantis, atsisakymu.“ – Bergez D. Teminė kritika. – P. 107.

17 „Literatūrinė hermeneutika patiria formalizmo ir struktūralizmo įtaką, tačiau nuolat apibrėžia savo ribas. Tarp (literatūrinės) hermeneutikos ir struktūralizmo fiksuojamas principinis skirtumas. Knygoje „Grundzüge der Literatur und Sprachwissenschaft“ (1978) teigiama, kad hermeneutika grindžiama laisvu subjektu, interpretatoriumi, o struktūralizmui subjektas yra tik antrinis dydis (pirminis – kalbos, visuomenės struktūra)...“ – Tūtlytė R. Neeksponuojama tradicija šeštojo–devintojo dešimtmečių lietuvių literatūros moksle // Literatūra. – 2000. – Nr. 39–42 (1). – P. 8.

18 „Skaitytojo perspektyva, kurios jis nuosekliai laikėsi, darė perversmą tradiciniame lietuvių literatūros moksle.“ – Baliutyte E. Laiko įkaitė ir partnerė. – P. 215; A. Zalatorius charakterizuojamas kaip „vienintelis lietuvių kritikas, motyvavęs savo paties vietą kūrinio suvokimo procese“. – Daujotytė V. Lietuvių literatūros kritika. – P. 307.

19 Naudojamosi LEU konferencijos „Literatūros mokslo tradicija LEU Lituanistikos fakultete“, skirtos A. Zalatoriaus 80-osioms gimimo metinėms paminėti, įvykusios 2012 m. spalio 24 d., diskusinėje dalyje išsakytais N. Kašlionienės, K. Nastopkos, D. Vaitiekūno, Gitanos Vanagaitės prisiminimais.

20 Bučys A. Literatūros savimonė: nacionalinis aspektas. – Vilnius: Vaga, 1985. – P. 230.

21 Krasnovas A. Kritikų subjektyvumas – kritikos objektyvumas // Pergalė. – 1982. – Nr. 2. – P. 111.

22 Crosman R. Ar skaitytojai kuria prasmę? // Metai. – 1995. – Nr. 11. – P. 141.

23 „Laikydamasis istoriškumo principų, A. Zalatorius vis dėlto nesiekia vien tik rekonstruoti ankstesnįjį, kadaise aktualų kūrinio supratimą; svarbiausias jo uždavinys – aiškintis, kaip atsiranda šiandieniniam skaitytojui artima kūrinio prasmė.“ – Žukas S. Maksimalizmo vertė // Literatūra ir menas. – 1987. – Liepos 18. – P. 15.

24 Marksistinėje istoriografijoje irgi buvo labai svarbi kūrinų „perinterpretavimo“ direktyva, bet atliekama tik iš politinių klasinių pozicijų, kritikuoju viską, kas padvelkia „buržuazine estetika“. O sovietmečio kultūrinėje spaudoje ganėtinai aktyviai funkcionavusi skaitytojo sąvoka populiariuotu „skaitytojo laiško“ pavidalu pasitarnavo literatūros priartinimui prie pažangiausių komunistinių siekių ir paprastos liaudies akiračio.

25 Terminą įvedė Paulis Ricoeuras, juo norėdamas pabrėžti, kad suvokėjas negali savęs atskirti nuo gyvenamojo pasaulio, ir tuo egzistencinę fenomenologiją (fenomenologinę hermeneutiką ir egzistencialistinę kritiką) atskyrė nuo Edmundo Husserlio transcendentalinės fenomenologijos, kuri pasaulį siekia aprašyti nešališko stebėtojo požiūriu. Žr.: Mickūnas A., Stewart D. Fenomenologinė filosofija. – Vilnius: Baltos lankos, 1994. – P. 80.

